

SEMANTIKA RIJEČI AL-FITNA U KUR'ANU

Almir FATIĆ

UDK 811.411.21'36:28-23

Rad se sastoji iz sljedećih cjelina: Uvod; Leksičko značenje riječi *al-fitna*; Kontekstualno značenje riječi *al-fitna* u Kur'anu; Kritički osvrt; Semantički nivoi *fitne* i Zaključak. U Uvodu se naznačava cilj i svrha rada – istraživanje semantike riječi *al-fitna*, tj. njezinih različitih značenja u Kur'anu shodno različitim kontekstima u kojima se ona navodi – te metod i literatura na kojoj se rad temelji. U odjeljku Leksičko značenje riječi *al-fitna* predstavlja se leksičko značenje riječi *al-fitna* na temelju relevantnih leksikografskih rječnika arapskoga jezika klasičnog i savremenog doba. U odjeljku Kontekstualno značenje riječi *al-fitna* u Kur'anu navodi se petnaest kontekstualnih značenja ove riječi na temelju referentnih klasičnih djela iz semantičke leksikologije Kur'ana (*al-wuğuh wa al-naza'ir*) i klasičnih i savremenih komentara Kur'ana (*tafsir al-Qur'an*). Nakon toga slijedi kritički osvrt na uvide semantičara i komentatora Kur'ana o navedenim kontekstualnim značenjima riječi *al-fitna*. U odjeljku Semantički nivoi *fitne* značenjski se klasificira *al-fitna* kao pojam ili koncept, odnosno navodi šest njezinih semantičkih nivoa. U Zaključku se navode završni nalazi i zaključci autora rada, između ostalih i taj da *fitna* koja se događa danas među muslimanima može dovesti ili do međumuslimanske integraciju (pozitivno značenje *fitne*) ili, pak, do dezintegracije (negativno značenje *fitne*) u svim sferama života.

Ključne riječi: *al-fitna*, iskušenje, semantika, kontekstualno značenje, *al-wuğuh wa al-naza'ir*, vrste *fitne*, *tafsir*, semantički nivoi *fitne*

Uvod

Korijen *f-t-n* iz koga je derivirana riječ *al-fitna* (الفتنة; bos. *fitna*) i njezine različite imenske i glagolske forme u tekstu Kur'ana spominje se na šezdeset mjesta. Polovina od tog broja rezervirana je za riječ *al-fitna* koja se, dakle, navodi na trideset mjesta, i to u ovim gramatičkim oblicima: 34 puta u formi imenice, 9 puta u formi aktivnog preterita, 8 puta u formi aktivnog imperfekta, 2 puta u formi pasivnog preterita, 4 puta u formi pasivnog imperfekta, i po jedanput u formi participa aktivnog, participa pasivnog i infinitiva ('Abd al-Baqi, 1996: 623; Omar, 2003: 416-417).

Cilj ovoga rada jeste istraživanje semantike riječi *al-fitna*, tj. njezinih različitih značenja u Kur'anu shodno

različitim kontekstima u kojima se ona navodi. Prije toga, ispitat ćemo lingvističko određenje, tj. leksičko značenje riječi *al-fitna* na temelju relevantnih leksikografskih rječnika arapskoga jezika klasičnog i savremenog doba. U cilju ostvarenja naznačenog cilja koristit ćemo se, pored kur'anskoga Teksta, referentnim klasičnim djelima iz semantičke leksikologije Kur'ana (*al-wuğuh wa al-naza'ir*) te klasičnim i savremenim tefsirskim djelima ili komentarima Kur'ana (*tafsir al-Qur'an*). Tefsirski i semantički analizirat ćemo kontekstualna značenja riječi *al-fitna*, komparirati nalaze semantičara i komentatora Kur'ana i kritički se osvrnuti na njihove uvide te, na koncu, značenjski klasificirati *al-fitnu* kao

pojam ili koncept, odnosno istaći njezina iznijansirana značenja.

Riječ *al-fitna*, pored svoje kur'anske upotrebe i značenja, ima i svoje historijsko značenje koje, pak, iziskuje posebno istraživanje. Usputno napominjemo da se njome označava "teško iskušenje" u vidu međumuslimanskog sukoba. Tako se sintagma *Prva fitna* koristi za prvi međumuslimanski sukob u islamskom Hilafetu u periodu od 656. do 661. godine. Kasnije se taj termin počinje primjenjivati za bilo koji period obilježen frakcijama i sektama koje su se izdvojile od većine vjernika. Tako se govori o *Drugoj fitni* (680-692), *Trećoj fitni* (744-747), *Četvrtoj fitni* (809-827) i *Fitni al-Andalusa* (1009-1031). Neki muslimani koji su pisali o Francuskoj revoluciji 1789. identificirali su je kao

fitnu i zauzeli negativan stav spram nje. Rat u Libanu 1860. od savremenika je također okarakterisan kao *fitna*. Ustanak pristalica Muslimanskog bratstva u Hami, Sirija, 1982., koji je odlučno ugušen vladinim vojnim snagama, od strane vladinih oponenta nazvan je *fitna*, itd. (šire v.: Gardet, "Fitna", u: Lewis, 1991: 930-931; Esposito, 2009: 260-262).

U savremenom dobu imamo ponovno oživljavanje pojma *al-fitna* koji sada poprima šire značenjske konotacije u muslimanskim državama, ali i izvan njih. Upotreba ovog termina često prelazi u zloupotrebu jer se koristi za diskreditiranje političkih i vjerskih oponenta, protivnika i neistomišljenika. S obzirom na dešavanja u islamskom svijetu u posljednjem desetljeću, možemo govoriti o *Fitni u islamskom svijetu na početku trećeg milenija*.

Leksičko značenje riječi *al-fitna*

U klasičnim leksikografskim rječnicima arapskoga jezika nalazimo identična objašnjenja lekseme *al-fitna* (pl. *al-fitān*), tj. njezinog osnovnog značenja u lingvističkom smislu, i to na veoma detaljan i opširan način. Ovdje ćemo ih predočiti u sažetoj formi.

Kako smo već istakli, leksema *al-fitna* derivirana je iz korijena *f-t-n* koji, prema Ibn Farisu (u. 395/1004), ukazuje na značenje *iskušavanja* i *ispitivanja* (الاختبار والابتلاء). *Al-Fattan* (الْفَتَانُ) je, kaže Ibn Faris (1404: 4/472-473), šejtan; *al-fitān* znači *al-ibrah* (spaljivanje): *šay' fatin* je spaljena stvar (*muhraq*).

Azhari (u. 371/981) (s.a.: 14/196) daje sljedeće objašnjenje:

Značenje lekseme *al-fitna* u jeziku Arapa jeste *الاختبار والابتلاء iskušavanje i ispitivanje*. Njezina osnova deriviran je iz iskaza *الفضة والذهب Istalio sam zlato i srebro*, tj. istalio sam ih na vatri kako bi se razlučilo ono loše od dobrog. Otuda se u kur'anskome

ajetu navodi: *يوم هم على النار يفتنون Na Dan kada će u Vatri biti prženi.*"

Ibn al-Alir (u. 606/1209) (s.a.: 3/410-411) veli da *al-fitna* znači *الاختبار والامتحان ispitivanje* te domalo kasnije napominje: *قد كثر استعمالها فيما أخرجه الاختبار من المكروه، ثم كثر حتى استعمل بمعنى الإثم والكفر والقتال والإحراق والإزالة* *Riječ al-fitna često se koristi za ispit/test koji otkrije ono što je pokušeno; zatim, učestalo se koristi u značenju grijeha, nevjerništva, ubijanja, spaljivanja i udaljavanja od nečega.*

Ibn Manzūr (u. 712/1312) (1994: 8/424) će prvo kazati da *al-fitna* znači: *al-ibtīlā'* (iskušavanje), *al-imtihan* i *al-iktibar* (ispitivanje) te navesti i mnoga druga specifična, odn. kontekstualna značenja te lekseme kao što su: *al-mihna* (iskušenje), *al-mal* (imetak), *al-awlad* (evladi, djeca), *al-kufr* (nevjerništvo), različita mišljenja među ljudima (*iktīlaf al-nas bi al-ara'*), spaljivanje vatrom (*al-ibrah bi al-nar*) itd. (1405: 13/317-319). Identično njemu, postupit će i Zabidi (u. 1205/1790) (1994: 18/424) koji navodi jedanaest kontekstualnih značenja lekseme *al-fitna*.

Navedeno osnovno značenje lekseme *al-fitna* u klasičnim rječnicima arapske leksikografije – *kušnja, iskušavanje, ispitivanje* – kao i njezina "relaciona" (T. Izutsu) ili kontekstualna značenja uglavnom će se prenijeti i u modernim rječnicima arapskoga jezika.

Lane (u. 1876) (1863: 2335) u svom enciklopedijskom rječniku *Arabic-English Lexicon* detaljno objašnjava leksemu *al-fitna* koristeći se brojnim klasičnim leksikografskim izvorima i tekstom Kur'ana. Kao prvo navodi značenje *spaljivanje vatrom* (a burning with the fire), a potom značenje *taljenja zlata i srebra* (the melting of gold and of silver); otuda se kaže *fatana* u značenju "istalio je" ili "stavio je u vatru" (zlato, srebro);¹ zatim

navodi sljedeća značenja: *ispit* ili *dokazivanje* (a trial or probation), *nesreća* (affliction), *nevolja* (distress) ili *teškoća* (hardship), a posebno *nesreća u kojoj se čovjek iskušava, dokazuje ili testira* (an affliction whwereby one is tried, proved or tested), ili *ispit kojim se može pokazati stanje čovjeka* (trial whereby the condition of a man may be evinced), ili *sredstvo kojim se pokazuje stanje čovjeka u odnosu na dobro i zlo* (a mean whereby the condition of a man is evinced, in respect of good and of evil); otuda *al-fitna* često znači *iskušenje* (a temptation). Ovo je, ističe Lane, suma značenja riječi *al-fitna* u jeziku Arapa.²

U *Al-Muğam al-wasitu* (s.a.: 706) nabrajaju se ova značenja: 1. *al-iktibar bi al-nar* (spaljivanje vatrom); 2. *al-ibtīlā'* (iskušavanje), 3. *al-iğāb bi al-šay' wa al-istihtar bih* (zadivljenost i nepromišljenost spram nečega); 4. *al-tadulluh bi al-šay'* (zanesenost nečime); 5. *al-idtirab wa balbala al-afkar* (zbrkanost i konfuzija ideja); 6. *al-arab* (kazna); 7. *al-dalal* (zabluda); 8. *fitna al-sadr: al-waswas* (*fitna u 'prsima'*: onaj koji unosi zle misli).

Badavi i Haleem (2008: 693) navode sljedeća značenja lekseme *al-fitna* naznačavajući njihovu upotrebu u kur'anskome Tekstu: 1) test (8:28); 2) nesreća, ispit (22:11); 3) progon (2:191); 4) razdor, nesloga, građanski nemiri, borba, pobuna (9:47); 5) iskušanje, mamljenje (2:102); 6) izdaja, prevara, dezertstvo (33:14).³

Kontekstualno značenje riječi *al-fitna* u Kur'anu

Klasični semantičari Kur'ana nemaju jedinstven stav o broju *wuğūba*, kontekstualnih značenja riječi *al-fitna* u Kur'anu: Harun b. Musa al-Qāri' (u. oko 170/786) (1988: 78-80) i Ibn al-'Imad (u. 887/1482) (2007: 146-149) navode – deset, Yahya b.

uzrujanje, nesreća; zloba, ludost, bezumlje, skandal; bolest, kazna; uzor, ugled; kleveta, zavada, nesloga, (po) buna, neredi; (građanski) rat; spletko, grijeh, zlodjelo, zločin, imetak, djeca, gazija.

¹ Usp.: *Aṣl al-fatn idhāl al-dahab al-nār lituzhar ġawdatuh min radā'atib wastu'mil ft idhāl al-insān al-nār...* (Iṣfahānī, 1997: 416). wzah.net/fa/Article/View/5279.

² Ostala značenja lekseme *al-fitna* v. Lane (1863: 2335-2336).

³ Muftić (1997: 1095) u svome *Arapsko-bosanskome rječniku* daje sljedeća značenja lekseme *al-fitna*: Ispitivanje /zlata i sl./, iskušavanje, iskušanje, kušnja, zavodjenje, mamljenje; draž, čar, zabluda; nevjerovanje, uznemirenje,

Sallām (u. 200/815) (1980: 179-182) i Dāmagānī (u. 487/1085) (2000: 2/119-123) – jedanaest, a Ibn al-Ġawzī (u. 597/1201) (2000: 223-225) – petnaest.⁴

U nastavku slijedi koncizna tefsirska analiza, s naglaskom na semantički aspekt, petnaest *wuġūba* riječi *al-fitna* u Kur'anu, shodno Ibn al-Ġawzijevo navodu (i shodno čijim ćemo intendiranim značenjima prevoditi kur'anske ajete). Kažemo koncizna tefsirska analiza zato što bi detaljna tefsirska analiza citiranih ajeta sa svim svojim elementima, eksplikacijama i implikacijama, iziskivala mnogo više prostora. Šira objašnjenje kur'anskih ajeta koji će biti navedeni mogu se pronaći u komentarima Kur'ana na koje se referiramo.

1. *al-Fitna* = politeizam, širk (*al-širk*)

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ
I borite se protiv njih dok mnogoboštva ne nestane (al-Baqara, 193);
وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ
A mnogoboštvo je teže od ubijanja! (al-Baqara, 191);
لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ
*...dok mnogoboštva ne nestane i dok se vjera ne bude samo Allah-
u isповijedala* (al-Anfāl, 39)

Svi gore navedeni klasični semantičari Kur'ana saglasni su u vezi sa ovim značenjem riječi *al-fitna* u predmetnim ajetima (Qāri', 1988: 78; Sallām, 1980: 179; Dāmagānī, 2000: 2/120). Tabari (u. 310/922) (2007: 2/966-967) u svome komentaru Kur'ana navodi nekoliko predanja od ranih autoriteta u tumačenju Kur'ana koja potvrđuju da se u 193. ajetu sure al-Baqara pod riječju *فِتْنَةٌ* misli na *širk* (politeizam). Ovo mišljenje

prihvatit će mnogi komentatori poslije kao što su: Zamakšari (u. 538/1143) (2005: 117), Ibn al-Ġawzī (2009: 1/122),⁵ Baydawi (u. 685/1286) (2000: 1/173), Mahalli (u. 864/1459) i Suyuti (911/1505) (s.a.: 43), Šawkani (u. 1250/1834) (2007: 123-124). Qurtubi (u. 671/1272) (2006: 3/247), pak, smatra da se misli na *kufir* (nevjerništvo), dok Razi (u. 606/1209) (1981: 5/143) navodi zajedno: *širk* i *kufir*. Ovo je dovoljna indikacija za tvrdnju da većina komentatora Kur'ana u 193. ajetu sure al-Baqara pod riječju *فِتْنَةٌ* razumijeva i interpretira u značenju *al-širk*. Identična je situacija i sa ajetima al-Baqara (191)⁶ i al-Anfāl (39).⁷

2. *al-Fitna* = nevjerništvo (*al-kufir*)

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا
كَتَبْنَا مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ
Oni u čijim srcima je zastrana slijede nejasne ajete u težnji za nevjerništvom. (Āli 'Imrān, 7)

Svi spomenuti semantičari kao drugi *waġh* (kontekstualno značenje) navode ovo značenje riječi *al-fitna* u 7. ajetu sure Āli 'Imrān, s tim što Ibn al-Ġawzī (2000: 224) navodi samo ovaj ajet,⁸ dok Qāri' (1988: 78), Ibn al-'Imad (2007: 146), Yahya b. Sallām (1980: 179-180) i Dāmagānī (2000: 2/120) navode još: al-Tawba (48, 49), al-Nur (63), al-Hadid (14). U velikoj većini komentara Kur'ana ne navodi se spomenuto značenje. Tako komentator Mawardi (u. 450/1058) (s.a.: 1/371) ističe da o ovoj riječi u ovom ajetu postoje četiri interpretacije (*ta'wilat*):

1) politeizam, širk; 2) zbrka, nejasnoća; 3) sumnje; 4) unošenje razдора. Ibn 'Atiyya (u. 546/1151) (2001:1/402) eksplicitno tvrdi da *al-fitna* ovdje znači *al-širk*. Ibn al-Ġawzī (2009: 1/188) će u svom komentaru Kur'ana kazati da riječ *al-fitna* ovdje ima tri značenja: kufir, sumnje i unošenje razдора. Kasniji komentatori će prenositi i preuzimati ove interpretacije.⁹

3. *al-Fitna* = kušnja, iskušenje (*al-ibtīlā' wa al-iktibār*)

وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ
فُتُونًا
A ti si ubio jednog čovjeka, pa smo te Mi oslobodili brige. I iskušali smo te raznim kušnjama (Tā Hā, 40);
وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ
﴿٢﴾ ...*a da neće biti u iskušenje dovedeni? A Mi smo u iskušenje dovodili i one prije njih.* (al-'Ankabūt, 2-3)

Dāmagānī (2000: 120-121), ra razliku od Qāri'ja, Yahyaa b. Sallāma, Ibn al-'Imada i Ibn al-Ġawzija, ovo navodi kao četvrto kontekstualno značenje riječi *al-fitna* (na trećem mjestu navodi značenje kazne – *al-'arāb*), a kao primjere, identično Qāri'ju (1988: 78-79) i Yahyau b. Sallāmu (1980: 180), pored navedenih ajeta, navodi i Tā Hā (40) i al-Dukan (17). Većina komentatora Kur'ana, kako to naglašava Ibn 'Atiyya (2001: 4/45), riječi *فُتُونًا* – dosl.: *i iskušali te doista kušnjom* ukoliko se riječ *futun* razumije kao infinitiv u značenju kušnje – tumače riječima *خلصناك تخليصاً i kušnji te potpuno oslobodili* ukoliko se *futun* razumije kao imenica plurala riječi *al-fitna*. Ibn Ġuzayy (u. 741/1340) (1995: 2/18) *fatannaka futūnan*

u odnosu na licemjere i jevreje, ona ima to značenje (tj. *al-kufir*)".

⁹ Naprimjer: "(željni) traganja za sumnjama i nejasnoćama kod vjernika kako bi unijeli razdor među njima" (Qurtubi, 2006: 5/24); "(željni) odvođenja u zabludu" (Ibn Kaṭīr, 1996: 1/451); "(željni) da iskušaju vjeru ljudi putem sumnji, nejasnoća i suprotstavljanja jasnog ajeta onim nejasnim" (Baydāwī, 2000: 1/244).

⁴ Ibn al-Ġawzijevo mišljenje dijeli i semantičar Ta'ālibī (u. 429/1037) (1984: 221) u svom djelu *Al-Asbāh wa al-naẓā'ir fi al-alfāz al-qur'āniyya allatī tarādafat mabānībā wa tanawwawāt ma'ānibā*. Damasc: Dār al-fikr (nav. prema: Munagġid (s.a.: 261).

⁵ Pozicija Ibn al-Ġawzija je specifična jer se pojavljuje i kao semantičar (djelom *Nuzḥa al-a'yun*, na temelju kojeg navodimo broj kontekstualnih

značenja riječi *al-fitna*) i kao komentator Kur'ana (komentarom pod naslovom *Zād al-masīr*).

⁶ *Al-Fitna*: al-širk (Mahallī i Suyūṭī, s.a.: 43); *fitna* – al-širk billāh (Maḥlūf, s.a.: 23).

⁷ *Al-Fitna*: al-kufir (Šawkānī, 2007: 539); *al-fitna* je ovdje al-kufir (Ibn Ġuzayy, 1995: 1/344).

⁸ Uz napomenu da se "na svakom mjestu u Kur'anu gdje se navede *al-fitna*

interpretira riječima: “Iskušali smo te na razne načine.”⁶ U suri al-‘Ankabūt (2-3), značenje glagola *لَقَدْ فَتَنَّا* i *لَا يُفْتَنُونَ* istovjetno je i komentatori Kur’ana su jednoglasni u njihovoj interpretaciji kušnje ili iskušenja.

4. *al-Fitna* = kazna (*al-‘arāb*)

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا
Zaista će Gospodar tvoj onima koji se isele, nakon što su kažnjavani bili... (al-Nahl, 110);
جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ
...on drži da je ljudsko kažnjavanje isto što i Allahova kazna. (al-‘Ankabūt, 10)

Ova kontekstualno značajnije riječi *al-fitna*, kojeg navode klasični semantičari Kur’ana, potvrđuju i klasični i savremeni komentatori Kur’ana. Na primjer, Zamakšari (2005: 585) riječi *لَقَدْ فَتَنَّا* interpretira ovako: *Nakon što su iskušavani* [Nakon što su iskušavani] *kažnjavanjem i prisiljavanjem na nevjerništvo*; tradicionalni komentator Kazin (u. 725/1324) (2004: 3/101) daje sljedeće objašnjenje: *يعني عذبوا ومنعوا من الدخول في الإسلام فتنتهم المشركون* tj. *Nakon što su kažnjavani i sprječavani da prime islam, čime su ih mnogobošci iskušavali*; Ibn Ğuzayy (1995: 1/475): *Nakon što su kažnjavani ili mučeni bili*; Makluf (s.a.: 126): “Iskušavani i kažnjavani zbog njihovog islama;” Sabuni (1981: 1145): “Nakon što su ih mnogobošci iskušavali u njihovoj vjeri kažnjavajući ih.” Identična je situacija i što se tiče 10. ajeta sure al-‘Ankabūt (v. Ibn al-Ġawzi, 2009: 3/65; Qurtubi, 2006: 16/341; Šawkani, 2007: 1113); Makluf, s.a.: 243).

5. *al-Fitna* = spaljivanje vatrom (*al-ibrāq bi al-nār*):

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ دُوفُوا فِتْنَتَكُمْ
Onoga Dana kada se u Vatri budu pržili! “Iskusite kaznu svoju!” (al-Rāriyāt, 13-14);

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
One koji su vjernike i vjernice u vatri spalili... (al-Burūġ, 10)

Sa ovim intendiranim značenjem riječi *al-fitna* u ova dva ajeta slažu se i semantičari Qāri’ (1988: 79), Yahya b. Sallām (1980: 181), Ibn al-‘Imad (2007: 147) i Dāmagānī (2000: 2/121) (označavaju ga riječima: *al-harq bi al-nar*). U ajetima sure al-Rāriyāt izriče se strašna prijetnja nevjernicima i to – spaljivanje vatrom na Sudnjem danu. U komentarima Kur’an se objašnjava: “Njima će čuvari Vatre reći: *Iskusite vašu kaznu i spaljivanje vatrom. Eto, to je kazna koju ste požurivali na dunjaluku...*” (Nasafi, s.a.: 4/183). Tabari (2007: 9/7609) navodi nekolicinu ranih autoriteta u tumačenju Kur’ana koji su glagol *يُفْتَنُونَ* (pro)tumačili riječima *يَعْدُونَ بِالْإِحْرَاقِ* (*bit će*) *kažnjavani spaljivanjem u Vatri*, što je stav kojem se priklanja Tabari i, konsenzualno, kasniji komentatori Kur’ana (v. Ibn ‘Atiyya, 2001: 5/174). Deseti ajeti sure al-Burūġ komentatori Kur’ana interpretirali su identično semantičarima Kur’ana (Tabari, 2007: 10/8567; Zamakšari, 2005: 1192; Ibn Kalir, 1996: 4/639; Šawkani, 2007: 1065).

6. *al-Fitna* = ubistvo, ubijanje (*al-qatl*)

إِنَّ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا
...ako se bojite da će vas nevjernici ubiti (al-Nisā’, 101);
عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَنْ يُفْتِنَهُمْ
...iz straha da ih Faraon i glavešine njegove ne ubiju. (Yūnus, 83)

U komentaru 101. ajeta sure al-Nisā’ Zamakšari (2005: 257) eksplicitno kaže: *المراد بالفتنة: القتال* *Pod značenjem al-fitne ovdje se misli na ubijanje.* Nasafi (s.a.: 1/247) u svom komentaru veli: “Ako se bojite da će vam nevjernici prići s namjerom da vas ubiju, rane ili zarobe.” Naime, ajetom se daje

dozvola za skraćivanje namaza na putu i skreće pažnja vjernicima da budu oprezni prilikom njihovog obavljanja u slučaju opasnosti od neprijatelja. Što se tiče drugog ajeta, Yūnus (83), većina komentatora Kur’ana navodi da se radi o kažnjavanju, odvratanju (od Musaove, a.s., vjere) i prisiljavanju da se oni (tj. Musaov, a.s., narod) vrate u nevjerništvo (Tabari, 2007: 5/4247; Zamakšari, 2005: 471; Razi, 1981: 17/151; Baydawi, 2000: 2/113; Sabuni, 1981: 1/594; Makluf, s.a.: 123). Ibn al-Ġawzi (2009: 4/23) u svome komentaru veli da riječ *al-fitna* ovdje (Yūnus, 83) ima dva značenja: ubijanje i kažnjavanje.

7. *al-Fitna* = odvratanje (*al-sadd*)

وَاحْذَرَهُمْ أَنْ يُفْتِنُوكَ
...i čuvaj ih se da te ne odvrte... (al-Mā’ida, 49);
وَإِنْ كَادُوا لَيُفْتِنُوكَ
I zamalo da te oni odvrte... (al-Isrā’, 73)

Qurtubi (2006: 8/42), u komentaru 49. ajeta sure al-Mā’ida, tvrdi: *فقوله تعالى هنا يُفْتِنُوكَ معناه يصدوك ويردوك* *Božije riječi ‘yuftinuk’ ovdje znače yasudduk ‘da te (od)vrate.’* Identično tumačenje nude Tabari (2007: 4/2918), Ibn al-Ġawzi (2009: 2/150), Ibn ‘Atiyya (2001: 3/202) i mnogi drugi komentatori Kur’ana. Abu Hayyan (u. 754/1353) (1993: 3/515) za glagol *يَفْتِنُوكَ* kaže da znači *يستزلوك* *naveđu te na grijeh ili odvedu u zabludu.* Bagawi (u. 516/1122) (1989: 5/111) u svome komentaru na isti način, samo sinonimnim glagolom, interpretira početak 73. ajeta sure al-Isrā’: *ليصرفونك = وَإِنْ كَادُوا لَيُفْتِنُوكَ*. Prema tome, oko ovog kontekstualnog značenja riječi *al-fitna*, u oba ajeta, postoji veliki stepen konsenzusa među komentatorima Kur’ana.

8. *al-Fitna* = zabluda (*al-dalāla*)

وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ
Onoga koga Allah želi ostaviti u njegovoj zabludi... (al-Mā’ida, 41);
مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ

¹⁰ Šābūnī (1981: 2/234) nudi istovjetno razumijevanje: “Doista smo te iskušali

različitim vrstama,” dok Maḥlūf (s.a.: 190) slijedi mišljenje većine komentatora

navodeći, ukratko, da *fatannāka futūnan* znači *Ḥallasnāka min al-miḥan taḥlišan*.

...ne možete o Njemu nikoga za-
bludjeti. (al-Sāffāt, 162)

Komentatori Mawardi (s.a.: 2/39-40) i Ibn al-Ġawzi (2009: 2/146) navode da riječi *al-fitna* u al-Mā'ida (41) ima tri interpretacije: a) kazna, b) zabluda i c) sramoćenje. Razi (11/240) i Sabuni (1981: 1/344) navode: *كفره وضلالته (njegovo) nevjerništvo i zabludu*; Qurtubi (2006: 7/484) i Ibn Ġazayy (1995: 1/237): *أي ضلالته في الدنيا وعقوبته في الآخرة zabluda na ovom i kaznu na onom svijetu*; Baydawi (2000: 1/437): *zabluda ili sramoćenje*; Makluf (s.a.: 66): *zabludu, nevjerništvo ili propast*. Abu Hayyan (1993: 3/500) navodi najviše mogućih značenja riječi *al-fitna* u ovom ajetu: 1) kažnjavanje Vatrom; 2) sramoćenje; 3) iskušenje; 4) propast; 5) kufr i zabluda. Što se tiče al-Sāffāt (162), primjetan je konsenzualan stav komentatora Kur'ana da riječ *fatinin* znače *mudillin* (Tabari, 2007: 8/6949-6950; Mawardi, s.a.: 5/72; Zamakšari, 2005: 916; Razi, 1981: 26/169; Qurtubi, 2006: 18/111).

9. *al-Fitna* = isprika (al-ma'rira)
ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا
نَعَلِمُكُمْ إِلَّا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ *Necé im ništa drugo preostati nego da reknu: "Allaha nam, Gospodara nam našeg, mi nismo bili mnogobošci."* (al-An'am, 23)

Komentator Mawardi (s.a.: 2/102) kaže da o riječi *فِتْنَتُهُمْ* (dosl. njihova *fitna*) imaju tri mišljenja komentatora Kur'ana: 1) *njihova isprika* koja je nazvana *fitnom* jer je proizašla iz nje; 2) *posljedica njihove fitne*, a ona je – njihov širk i 3) *nesreća* koja ih je primorala da priznaju i uveća im kajanje. Ibn al-Ġawzi (2009: 2/9), pak, kaže da o značenju ove riječi imaju četiri mišljenja i kao četvrto spominje: *كلامُهُمْ njihove riječi*. Baydawi (2000: 2/483) na prvom mjestu ističe da riječ *فِتْنَتُهُمْ* znači *كفرهم njihovo nevjerništvo*, potom dodaje kako se veli da ona znači i *معدرتهم njihova isprika*, za

koju pretpostavljaju da će ih spasiti. Kao treće mišljenje navodi da predmetna riječ znači *جوابهم njihov odgovor*, "koji je nazvan *fitnom* jer je laž(an)." Zamakšari (2005: 322-323) navodi dva značenja riječi *جوابهم و فِتْنَتُهُمْ: كفرهم njihovo nevjerništvo i njihov odgovor*.

10. *al-Fitna* = pouka (al-'ibra)

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *Go-
spodar naš, ne učini nas poukom
narodu silničkom!*" (Yūnus, 85);
رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا
*Go-
spodar naš, ne učini nas poukom
onima koji ne vjeruju!*" (al-Mum-
tahana, 5)

Semantičari Dāmagānī (2000: 2/122) i Ibn al-'Imad (2007: 148) ovo kontekstulano značenje riječi *al-fitna* imenuju kao *al-fitna bi 'ayniha*, tj. iskušenje, Qari' (1988: 80) identično Ibn al-Ġawziju, dok Yahya b. Sallām (1980: 182) kao *al-taslit* (zavladati nad). O značenju riječi *al-fitna* u Yūnus (85) te, istovjetno, u: al-Mumtahana (5) Mawardi (s.a.: 2/445) navodi dva slična značenja: a) da zavladaju nad nama pa da nas iskušaju i b) da zavladaju nad nama pa da nas iskušaju njihovim uvjerenjem da su oni na Istini. Ibn al-Ġawzi (2009: 4/23) potvrđuje ova dva značenja i dodaje treće: "Ne uništi nas kaznom Faraonova naroda niti kaznom od Tebe, pa da narod Faraonov kaže: Da su bili na Istini, ne bi bili kažnjeni niti bismo mi nad njima zavladali!"¹¹

11. *al-Fitna* = opčinjenost, ludost (al-ġunūn)
بِأَيِّكُمْ الْمَقْتُولُ *Ko je od vas lud!*
(al-Qalam, 6)

Qari' i Ibn al-'Imad, za razliku od Yahyaa b. Sallāma i Dāmagānija, ne navode ovo kontekstualno značenje riječi *al-fitna*.

Al-Maftun znači *al-maġnun* jer je to osoba koja je *iskušana* ludošću, ili: jer Arapi tvrdi da je takva osoba izbezumljena džinom, ili: *al-maftun* je infinitiv poput infinitiva *al-ma'qul* (razumljiv, shvatljiv, pojmljiv) i *al-maġlud* (smrznut, zaleđen, izbičevan).

Dakle, značenje je *بايكم الجنون ko je od vas lud*; ili: koja od dvije skupine je ona luda: skupina vjernika ili skupina nevjernika, tj. koja od njih zaslužuje taj naziv? (Zamakšari, 2005: 1129)

Oko ovog značenja riječi *al-maftun* postignut je konsenzus komentatora Kur'ana (Ibn Kalir, 1996: 4/515; Razi, 1981: 30/79; Qurtubi, 2006: 21/144; Baydawi, 2000: 3/432; Mahalli i Suyuti, s.a.: 746; Abu Hayyan, 1993: 8/303).

12. *al-Fitna* = grijeh (al-ilm)

أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا *Eto, baš u grijehu su pali!* (al-Tawba, 49)

Ovo i ostala konekstualna značenja riječi *al-fitna*, koja će uslijediti, od klasičnih semantičara Kur'ana navodi samo Ibn al-Ġawzi. Već smo ukazali na činjenicu da Qari', Ibn al-'Imad, Yahya b. Sallām i Dāmagānī u ovom ajetu intendiraju značenje *al-kufr*. Tabari (2007: 5/4013) u svom komentaru bilježi ovo značenje riječi *al-fitna* u ovom ajetu. Qurtubi (2006: 10/234) potvrđuje ovo značenje riječima: *أي في الإثم والمعصية وقعوا u grijeh i griješenje su pali*. Zamakšari (2005: 436) kaže da je *fitna* ovdje *izostajanje (od vojnog pohoda na Tebuk)*, u čemu ga slijede Baydawi (2000: 2/57) i Sabuni (1981: 1/540). Kazin (2004: 2/369) veli da su pali u "veliku fitnu" (الفتنة العظيمة) koju zajedno čine: licemjerstvo, suprotstavljanje Božijem Poslaniku i izostajanje.

13. *al-Fitna* = kazna (al-'uqūba)
فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ
تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ *Neka se pripaze oni koji postupaju suprotno naređenju Njegovu, da ih kazna kakva ne stigne.* (al-Nūr, 63)

Značenje riječi *al-fitna* u ovom ajetu, prema semantičarima Qari'ju, Ibn al-'Imadu, Yahyau b. Sallāmu i Dāmagāniju, jeste *al-kufr* (nevjerništvo). Ovo značenje navodi i Tabari (2007: 7/6101). Mawardi (s.a.: 4/129) u svome

¹¹ Također v. Ibn Ġuzayy (1995: 1/386); Šābūnī (1981: 1/594).

komentaru Kur'ana, pored značenja *al-kufr*, kao drugo značenje navodi *al-'uqūba*, te treće: nesreća koja pokazuje licemjerstvo u njihovim srcima. I Ibn al-Ġawzi (2009: 5/186) navodi tri značenja riječi *al-fitna* ovdje, ali, uz značenje *kufra*, još i značenja: zabluda i iskušnja na ovome svijetu. Zamakšari (2005: 738) kratko veli da riječi *al-fitna* ovdje znači iskušnje na ovome svijetu, dodajući još da se od Ibn 'Abbasa prenosi da je *al-fitna* ovdje ubijanje, od 'Ataa da su to zemljotresi i strahote, a od Ġ'afara b. Muhammada: vlast nepravednog vladara nad njima. Isto ovo navodi i Qurtubi (2006: 15/361). Dakle, većina komentatora Kur'ana pod riječju *fitna* ovdje podrazumijeva iskušnje ili nesreću na ovome svijetu te bolnu kaznu na budućem svijetu (v. Ibn Ġuzayy, 1995: 2/101; Sabuni, 1981:2/351; Makluf, s.a.: 221). Abu Hayyan (1993: 6/437), nakon što navodi šest mišljenja o značenju riječi *fitna* u ovom ajetu, zaključuje da su ova mišljenja izrečena na način primjera a ne ograničavanja (na jedno značenje), te da se riječ *fitna* ovdje odnosi na ovaj svijet (وهذه الأقوال خرجت مخرج والتمثيل لا الحصر وهي في الدنيا). Sawkani (2007: 1030) će jednostavnije kazati da pojam *al-fitna* ovdje "nije ograničen nijednom vrstom *fitne*/iskušnja (والفتنة هنا غير مقيدة بنوع من) (أنواع الفتن).

14. *al-Fitna* = bolest (*al-marad*)

أَوْلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً
 أَوْ مَرَّتَيْنِ *Zar oni ne vide da budu
 bolesni svake godine jedanput ili
 dva puta!* (al-Tawba, 126)

Rāzī (1981: 16/233) u svome komentaru kaže da riječ *al-fitna* u ovom ajetu ima nekoliko značenja. Kao prvo navodi značenje *al-marad*, koga pripisuje Ibn 'Abbasi; potom drugo: suša i glad, a treće: vojni pohodi i džihad. Ibn al-Ġawzi (2009: 3/188) navodi čak osam značenja glagola يُفْتَنُونَ u ovom ajetu i među njima, interesantno, nema značenja *al-marad*.

Ni kod Mawardiya (s.a.: 2/417), koji navodi četiri značenja, ne susrećemo značenje *al-marad*. Ibn Ġuzayy (1995: 1/374) nudi sljedeći komentar ovog ajeta: "Veli se da se iskušavaju, tj. stavljaju na kušnju bolestima i glađu; a veli se: naredbom o džihadu. Ibn 'Atiyya odabire mišljenje koje kaže da se oni (tj. licemjeri) sramote onime što se otkrije od njihovih tajni" (usp. Ibn 'Atiyya, 2001: 3/99).

15. *al-Fitna* = odredba, određenje (*al-qada'*)

إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ
 وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ *To je samo određenje
 Tvoje kojim Ti u zabludi
 ostavljaš koga hoćeš, a na Pra-
 vi put ukazuješ kome hoćeš.* (al-
 -A'raf, 155)

I konačno, petnaesto značenje riječi *al-fitna*, prema djelu *Nuzha al-'ayun*, jest *al-qada'*, kojeg Ibn al-Ġawzi intendira u ajetu al-A'raf, 155. Tabari (2007: 5/3654) daje dva značenja riječi *fitnatak*: nesreća (za koje navodi tri predaje od ranih autoriteta) i kazna (za koje navodi predaju od Ibn 'Abbasa). Isto tako, Mawardi (s.a.: 2/266) i Ibn al-Ġawzi (2009: 3/98) navode dva značenja riječi *fitnatak*: iskušnje i kazna. Zamakšari (2005: 390) se opredjeljuje za značenje iskušnja kao i Razi (1981: 15/21), Qurtubi (2006: 9/350), Baydawi (2000: 1/575) i drugi komentatori.

Kritički osvrt

Ukoliko pogleda semantičara Kur'ana o navedenim značenjima riječi *al-fitna* komparativno sagledamo, zapaziti ćemo da se oni međusobno i slažu i razilaze. Primjetno je da o nekim značenjima riječi *al-fitna* u Kur'anu imamo potpuni konsenzus među semantičarima (prvih deset, odnosno jedanaest značenja), ali i stanovita razilaženja, na koja smo već ukazali.

Različiti su stepeni slaganja i razilaženja sa ponuđenim kontekstualnim značenjima riječi *al-fitna* u djelima semantičara sa mišljenjima

komentatora Kur'ana, ali i samih komentatora međusobno. Ovdje, zapravo, imamo nekoliko situacija:

1. o nekim značenjima imamo potpuno slaganje komentatora Kur'ana sa semantičarima (al-'Ankabut, 2-3, 10; al-Nahl, 110; al-Rāriyāt, 13-14; al-Buruġ, 10; al-Saffat, 162; al-Qalam, 6);
2. o nekim značenjima postoji visok stepen konsenzusa među komentatorima Kur'ana (al-Ma'ida, 49; al-Isra', 73);
3. nekoliko značenja ima podršku većine komentatora Kur'ana (al-Baqara, 191, 193; al-Anfal, 39; Ta Ha, 40; al-Nisa', 101; Yunus, 83);
4. o nekim značenjima komentatori imaju podijeljena mišljenja, odnosno navode više mogućih značenja (al-An'am, 23; al-Nur, 63; al-Ma'ida, 41; al-Tawba, 126; al-A'raf, 155);
5. potpuno neslaganje ili neznatno slaganje komentatora Kur'ana sa semantičarima (Ali 'Imran, 7; Yunus, 83; al-Mumtahana, 5; al-Tawba, 49).

Na početku smo konstatali da je osnovno značenje riječi *al-fitna* kušnja, iskušnje, iskušavanje, ispit, ispitivanje, i u vezi sa time imamo konsenzus arapskih lingvista. Ovo osnovno značenje detektirano je u djelima semantičara i komentatora Kur'ana kao jedno od mnogih značenja riječi *al-fitna* u Kur'anu (Tā Hā, 40; al-'Ankabūt, 2-3; al-Dukan, 17). Iz ovog osnovnog značenja riječi *al-fitna*, učestalom jezičkom upotrebom i praksom, kako smo to saznali od klasičnih leksikografa arapskoga jezika, proizašla su druga značenja te riječi, ali koja čuvaju semantičku vezu sa njezinim osnovnim općim značenjem. U Kur'anu su, dakle, prisutna i ta proširena značenja riječi *al-fitna*.

Naime, sva navedena značenja riječi *al-fitna*, izuzev onog osnovnog, jesu, zapravo, proširena, relaciona ili kontekstualna značenja te riječi koja se sjedinjuju u osnovnom

značenju *iskušenja* ili *ispita*. Prema tome, mnogoboštvo, nevjerništvo, kazna ili kažnjavanje, ubijanje, odvratanje, zabluda, isprika, pouka, opčinjenost, grijeh, bolest i određenje, dijele istovjetno semantičko polje *fitne*, iskušenja, i sve to nabrojano, kao i drugo mimo toga, može biti i jeste kušnja, iskušenje, ispit, test. Drugim riječima, radi se o različitim vrstama *fitne*.

Nur al-Din al-Munağğid (s.a.: 196),¹² pak, smatra da mnoga ova značenja "ne ukazuju na značenje *fitne*" (*la jadull 'ala al-fitna*), te da su ona, zapravo, njezini "načini/sredstva" (*wasai'il*). "Fitna znači iskušenje, a ono ima svoje načine," kaže on. Kao dokaz za ovu svoju tvrdnju Munağğid navodi da to *iskušenje* katkada biva kažnjavanjem (al-Nahl, 110), nekada spaljivanjem (al-Buruğ, 10), ponekada ubijanjem (al-Nisa', 101) ili, pak, bolešću (al-Tawba, 126). Ostala značenja riječi *al-fitna*, prema ovom autoru, ne interpretiraju se kao "načini *fitne*" (*wasai'il al-fitna*) i zato su predmet su različitih mišljenja komentatora Kur'ana.

Ipak, Munağğid (s.a.: 197-198) se u zaključku vraća na ono što smo mi već istakli:

Svako značenje riječi *al-fitna* koje je spomenuto jeste vrsta iskušenja koja sadrži ono osnovno značenje. Komentatori Kur'ana nisu saglasni da određene riječi budu sinonimi riječi *al-fitna* ni na jednom mjestu u Kur'anu. Sve ono što su kazali o značenju te riječi jesu interpretacije iskazima bliskim njezinom općem značenju, a što korespondira kontekstu na način navođenja primjera a ne značenjskog ograničavanja. I tako, riječi *al-fitna* ostaje u okviru njezinog općeg značenja – iskušenja.

Više je nego očigledno da Ibn al-Ğawzi, kao i ostali klasični semantičari Kur'ana, ne navode sva mjesta u Kur'anu gdje se spominje riječ *al-fitna* ili njezine izvedenice. Od šezdeset

mjesta na kojima se ona spominje u različitim formama, Ibn al-Ğawzi navodi samo dvadeset šest.

Prvo se, dakle, uočava ispuštanje kur'anskih ajeta u kojima se navodi riječ *al-fitna* i njezine druge forme; riječ je o sljedećim ajetima: al-Baqara, 102, 217; al-Nisa', 91, al-Ma'ida, 71; Al-An'am, 53; al-A'raf, 27; al-Anfal, 25, 28, 7, 133; al-Tawba, 47, 48, 49; al-Isra', 60; Ta Ha, 85, 90, 131; al-Anbiya', 35, 111; al-Hağğ, 11, 53; al-Furqan, 20; al-Naml, 47; al-Ahzab, 14; al-Saffat, 63; Sad, 24, 34; al-Zumar, 49; al-Dukan, 17; al-Qamar, 27; al-Hadid, 14, al-Tagabun, 15; al-Ğinn, 17; al-Muddallir, 31 (Abd al-Baqi, 1996: 623).

Dominantno značenje riječi *al-fitna* u ovim ajetima jeste značenje kušnje, iskušenja (*al-ibtilla' wa al-iktibar*) i to na preko trideset mjesta gdje se ova riječ ili njezine izvedenice navode.

Drugo, budući da se kontekstualna značenja *al-'ibra* (Yunus, 85 i al-Mumtahana, 5) i *al-qada'* (al-A'raf, 155) ne spominju eksplicitno u komentarima Kur'ana, smatramo da je priličnije da se ona podvedu pod kontekstualno značenje iskušenja (*al-ibtilla' wa al-iktibar*), zato što ih većina komentatora Kur'ana interpretira u tom značenju kao i semantičari Dāmagāni i Ibn al-'Imad.

Treće, što se tiče kontekstualnog značenja *al-kufr* u suri Āli 'Imrān (7), budući da se u iznimnoj većini komentara Kur'ana uopće ne navodi na taj način, prikladnije bi bilo, s obzirom na kontekst, podvesti ga pod značenje zablude (*al-dalāla*).

Četvrto, još jedno kontekstualno značenje riječi *al-fitna* moguće je detektirati u Kur'anu, a koje klasični semantičari ne spominju, a ono je – razilaženje, razdor, neslaganje (*iktīlaf*) u al-Tawba (47): لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا حَبَالًا وَلَا وُضِعُوا لِكُمْ لِيُبْعَثَكُمْ الْفِتْنَةَ *Dasu pošli s vama, oni bi vam samo povećali*

muku i brzo bi među vas pokušali ubaciti razdor. Riječi بَيُّعُوكُمْ الْفِتْنَةَ, prema Zamakšariju, znače: pokušavajući da među vas ubace razdor (436).

Semantički nivoi *fitne*

Već smo istakli da različita kontekstualna značenja riječi *al-fitna* možemo promatrati kao različite vrste ili "načine" *fitne*. Kur'anski ajeti u kojima se navodi ova riječ u svojim različitim formama jasno aludiraju na činjenicu da se pojam *fitne* povezuje sa više subjekata. U tom smislu možemo govoriti o semantičkim nivoima *fitne*, a koja otkrivaju važna iznijansirana značenja riječi *al-fitna* shodno njezinim različitim nivoima.

Tako primjećujemo npr. u ajetima: Ta Ha (40), al-'Ankabut (3), al-Ma'ida (41), al-An'am (53), al-Ara'f (155), al-Tawba (126), al-Anbiya' (35, 111), al-Isra' (60), Sad (24, 34) itd. da se pojam *al-fitna* pripisuje Uzvišenom Allahu. U drugim ajetima, *fitna* se pripisuje duhovnim bićima: šejtanu i melecima (npr. al-A'raf, 27; al-Baqara, 102) te ljudima različitih karakteristika: nevjernicima, politeistima, licemjerima (npr. Āli 'Imrān, 7; al-Nisa', 101; al-Ma'ida, 49 Yunus, 83; al-Nahl, 110; al-Buruğ 10). U nekim ajetima druga ljudska bića i materijalno bogatstvo istaknuti su kao *fitna* vjernicima i oni se upozoravaju u tom pogledu (npr. al-Anfal 28; al-Furqan, 20; al-Qamar, 27; al-Tagabun, 15). U određenim ajetima ukazuje se na *fitnu* među ljudima (npr. al-Anfal, 25, 37). Ove nivoje *fitne* učenjak Ibn Qayyim (u. 751/1350) (1998: 3/152) sumirao je na sljedeći način:

Što se tiče *fitne* koju Uzvišeni Allah Sebi pripisuje ili mu je pripisuje Njegov poslanik, kao u ajetu: وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ *I tako Mi iskušavamo jedne drugima* (al-An'am, 53), ili u riječima Musaa, a.s.: إِنَّ هِيَ إِلَّا

wa al-taṭbiq (1998); *Al-Taḍādd fi al-Qur'an al-karim bayn al-naẓariyya wa al-taṭbiq* (1999).

¹² Muḥammad Nūr al-Dīn al-Munağğid – rođen u Damasku 1963.; objavio, između ostalog, sljedeće knjige: *Al-Tarāduf*

fi al-Qur'an al-karim bayn al-naẓariyya wa al-taṭbiq (1997); *Al-İstirāk al-lafzi fi al-Qur'an al-karim bayn al-naẓariyya*

فَتَنَّاكَ تَظْلُ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ
To je samo određenje Tvoje kojim Ti u zabludi ostavljaš koga hoćeš, a na Pravi Put ukazuješ kome hoćeš (al-A'raf, 155), ona ima drugo značenje, tj. značenje ispitivanja i iskušavanja ljudi od Uzvišenog Allaha putem dobra i zla, blagodati i nesreća. Ovo je jedna vrsta *fitne*, dok je *fitna* od mnogobožaca druga vrsta *fitne*; *fitna* (iskušenje) vjernika u pogledu njegova bogatstva, djece i susjeda jeste treća vrsta *fitne*; *fitna* koja se događa među muslimanima, kao ona koja se dogodila između pristalica Alije i Mu'avije, i između njega i ljudi "oko deve", te između muslimana kada se oni bore jedni protiv drugih ili se međusobno bojkotuju, jeste sljedeća vrsta *fitne*.

Dakle, Ibn Qayyim govori o četiri vrste ili nivoa *fitne* i, shodno tome, o različitim značenjima *fitne*, a samo za prvi nivo *fitne*, onu koja se pripisuje Uzvišenom Allahu, dao je kratko objašnjenje: ispitivanje i iskušavanje ljudi od Uzvišenog Allaha putem dobra i zla, blagodati i nesreća. Ovdje riječ *al-fitna* ima isključivo svoje osnovno i, također, a što je veoma važno istaći, pozitivno značenje. Jedan drugi učenjak prije Ibn Qayyima, jezikoslovac Ragib al-Isfahani (u. 503/1109) (1997: 417), dodatno je pojasnio:

Kada je *fitna* od Uzvišenog Allaha ona biva na način mudrosti (*'ala wağh al-hikma*), a kada je od čovjeka, onda je ona suprotnost tome. Zato Uzvišeni Allah kudi čovjeka u pogledu različitih *fitni* na svakome mjestu u Kur'anu, kao u: al-Baqara, 191, al-Buruğ 10, al-Saffat, 162, al-Qalam, 6.

Drugi nivo *fitne* jeste *fitna* koja se pripisuje duhovnim bićima: šejtanu i melecima (al-A'raf, 27; al-Baqara, 102). Ovaj nivo *fitne* također sadrži značenje iskušavanja i semantičkog poziviteta u slučaju *melekanske fitne*, dok u slučaju *šejtanske fitne* sadrži značenje mamljenja ili zavodenja, tj. semantičkog negativiteta.

Treći nivo jeste *fitna* koja dolazi od mnogobožaca ili politeista, odnosno nevjernika. Njihova *fitna* manifestira se na više načina: putem

širka ili kufra (al-Baqara, 191, 193, 217; al-Anfal, 39), kažnjavanja vjernika (al-Nahl, 110; al-'Ankabut, 10), spaljivanja vatrom (al-Buruğ, 10), ubijanjem vjernika (al-Nisa', 101; Yunus, 83), odvrćanjem od Pravoga puta (al-Ma'ida, 49, al-Isra', 73). Znači, riječ je o najvećem mogućem negativnom stepenu ili značenju *fitne*.

Četvrti nivo jeste *fitna* koja dolazi od licemjera. Oni svoju *fitnu* ispoljavaju samim svojim licemjerstvom (al-Hadid, 14), potom grijehom i svojom indolentnošću na planu općeg dobra (al-Tawba, 49), kao i svime onim što je imanentno licemjerstvu kao takvome: lažima, pronevjerama, iznevjeravanjima, pretvaranjem, smutnjama, dezerterstvom (al-Ahzab, 33) i sl. I ovdje je riječ o izuzetno negativnoj konotaciji *fitne*.

Peti nivo je *fitna* vjernika u pogledu drugih ljudskih bića i materijalnog bogatstva. U al-Anfal (28) i al-Tagabun (15) kao sredstvo *fitne* navedeni su bogatstvo (*amwal*) i djeca (*awlad*); u al-Furqan (20) istaknuto je: *وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً* *Mi činimo da jedni drugima bude te fitna / iskušanje*, a što se odnosi na sve vrste ljudi. Ovo značenje *fitne* ima i pozitivno i negativno značenje. Pozitivno je onda kada se svim ljudskim bićima i materijalnom bogatstvu da ono mjesto koje im pripada, kada dolazi do izražaja značenje osnove riječi *al-fitna*: stavljanja zlata ili srebra u vatru kako bi se pravo zlato ili srebro odvojilo od onog lažnog. U konstantnoj "vatri života" od čovjeka se očekuje da u svakoj situaciji odvoji dobro i zlo, pozitivno i negativno, ispravno i neispravno, prave i lažne vrijednosti i da prema njima zauzme ispravan stav. Izrazito negativna konotacija ove *fitne* ispoljava se u zadivljenosti, zanesenosti ili zavedenosti lošim ili negativnim stvarima.

I šesti nivo jeste "*fitna* koja se događa među muslimanima." Načini ove *fitne* su različiti i mnogobrojni, npr. unošenje razdora,

sumnje, smutnje, nesloge, nemira, iniciranje pobune itd. (al-Tawba, 47). Ovdje *fitna* ima negativno značenje i veoma negativne posljedice. No, s obzirom na savremena i aktualna iskustva *fitne* u muslimanskom svijetu, mišljenja smo da *fitna* danas ima jedno od dva značenja: međumuslimansku integraciju (pozitivno značenje *fitne*) ili dezintegraciju (negativno značenje *fitne*) u svim sferama ljudskog života: društvenom, ekonomskom, političkom, umjetničkom, naučnom kao i onom svakodnevnom.

Zaključak

Osnovno značenje riječi *al-fitna*, prema konsenzusu muslimanskih klasičnih i savremenih leksikografa i lingvista, jeste kušnja, iskušanje, ispit, test, ispitivanje (*al-ibtilla' wa al-iktibar*). Iz ovog značenja, jezičkom upotrebom i povijesnom praksom, derivirano je više relacionih ili kontekstualnih značenja ove riječi u arapskome jeziku poput značenja: nevjerništva, zablude, grijeha, imetka, ubijanja, spaljivanja, udaljavanja od nečega, različitih mišljenja među ljudima. Klasični semantičari Kur'ana nemaju jedinstveno mišljenje o broju *wağūha* (kontekstualnih značenja) riječi *al-fitna* u Kur'anu. Taj broj kreće se od deset do petnaest značenja. Ibn al-Ğawzī iznašao je petnaest kontekstualnih značenja riječi *al-fitna* u Kur'anu. Oko prvih deset, odnosno jedanaest ovih značenja postoji konsenzus klasičnih semantičara Kur'an, dok u vezi sa ostalim značenjima Ibn al-Ğawzīju se pridružuju samo semantičar La'alibi. Što se tiče komentatora Kur'ana, oni se u većoj ili manjoj mjeri slažu ili razilaze sa iznađenim kontekstualnim značenjima riječi *al-fitna*, ali i međusobno. Sva ova intendirana značenja riječi *al-fitna* čuvaju semantičku vezu sa njezinim osnovnim općim značenjem i dijele istovjetno semantičko polje. Drugim riječima, radi se o različitim vrstama *fitne*.

Dominantno značenje riječi *al-fitna* u Kur'anu jeste značenje kušnje, iskušenja (*al-ibtīla' wa al-iktibar*) i to na preko trideset mjesta gdje se ova riječ ili njezine izvedenice navode. Kur'anski ajeti u kojima se navodi ova riječ u svojim različitim formama jasno aludiraju na činjenicu da se pojam *fitne* povezuje sa više subjekata. U tom smislu može se govoriti o nivoima *fitne* kao koncepta, a koja

otkrivaju važna iznijansirana značenja riječi *al-fitna*. Riječ je, prema našem mišljenju, o sljedećim nivoima: 1) *fitna* koja se pripisuje Uzvišenom Allahu u smislu ispitivanja i iskušavanja ljudi putem dobra i zla; 2) *fitna* koja se pripisuje duhovnim bićima: šejtanu i melecima; 3) *fitna* koja dolazi od mnogobožaca ili politeista, odnosno nevjernika; 4) *fitna* koja dolazi od licemjera; 5) *fitna* vjernika u pogledu

drugih ljudskih bića i materijalnog bogatstva i 6) *fitna* koja se događa među muslimanima, a koja danas može dovesti ili do međumuslimanske integraciju (pozitivno značenje *fitne*) ili, pak, do dezintegracije (negativno značenje *fitne*) u svim sferama života.

Prema tome, pojam *fitne* veoma je širok, čiji je krajnji domet i doseg neuhvatljiv zato što je njome obuhvaćen, jednom riječju – čitav život!

Literatura

- Abu Hayyan, al-Andalusi (1993). *Al-Bahr al-mubīt*. Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- 'Abd al-Baqi, Muhammad Fu'ad (1996). *Al-Muḡam al-mufabras li al-faz al-Qur'an al-karīm*. Cairo: Dar al-hadil.
- Al-Azhari, Muhammad b. Ahmad (s.a.). *Tabrīb al-luga*. Beirut: Dar ihya' al-tural al-'arabi.
- Badawi, Elsaid M. and Abdel Haleem, Muhammad (2008). *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*. Leiden-Boston: Brill.
- Bagawi, Abu Muhammad (1989). *Ma'alim al-Tanzil*. Riyad: Dar tayyiba.
- Baydawi, Nasir al-Din (2000). *Anwar al-Tanzil wa asrar al-ta'wil*. Beirut: Dār al-rušd.
- Dāmagānī, Abu 'Abdullāh (2000). *Al-Wuḡūb wa al-nazā'ir li al-faz Kitāb Allāh al-'aziz*. Cairo: Wizara al-awqaf.
- Esposito, John L. ed. (2009). *The Oxford Encyclopaedia of Islamic World*, II, Oxford: Oxford University Press.
- Grupa autora (s.a.). *Al-Muḡam al-wasīt*. s.l.
- Lewis, B. et all. (1991). *The Encyclopaedia of Islam*, II, New ed. C-G. Leiden: Brill.
- Kazin, 'Ala' al-Din (2004). *Lubab al-ta'wil fi ma'ani al-Tanzil*. Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- Ibn al-Alir (s.a.). *Al-Nihāya fi garīb al-hadil wa al-alar*. Kom: Mu'assasa Isma'iliyan.
- Ibn 'Atiyya, al-Andalusi (2001). *Al-Muharrar al-waḡiz fi tafsir al-Kitāb al-'aziz*. Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- Ibn Faris (1404), *Muḡam maqayis al-luga*. Tehran: Maktab al-'ilam al-islami.
- Ibn al-Ḡawzī, Abu al-Faraḡ (2000). *Nuzha al-a'yun al-na'wazir fi 'ilm al-wuḡūb wa al-nazā'ir*. Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- Ibn al-Ḡawzī, Abu al-Faraḡ (2009). *Zad al-masir fi 'ilm al-tilafsir*. Beirut: Dar al-fikr.
- Ibn Ḡuzayy, al-Andalusi (1995). *Al-Tashil li 'ulum al-Tanzil*. Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyya,
- Ibn al-'Imad, Muhammad b. 'Ali (2007). *Kašf al-sara'ir fi ma'na al-wuḡūb wa al-nazā'ir*. Tanta: Dar al-sahaba li al-tural.
- Ibn Kalir, 'Imad al-Din (1996). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Kuveit: Ḡam'iyya ihya' al-turali al-islami,
- Ibn Qayyim, al-Ḡawziyya (1998). *Zad al-ma'ad fi hady kayr al-'ibad*. Beirut: Mu'assasa al-risala.
- Ibn Manzūr (1405). *Lisan al-'Arab*. Qom: Našr adab al-hawza.
- Isfahani, al-Ragib (1997). *Muḡam mufradat al-alfaz al-Qur'an*. Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- Yahya b. Sallām (1980). *Al-Tasārif – tafsir al-Qur'an mim mā istabāhat asmā'uh wa tasarrafat ma'ānih*. Tunis: al-Šarika al-tūnisiyya li al-tawzi'.
- Qārī, Harun b. Musa (1988). *Al-Wuḡūb wa al-nazā'ir fi al-Qur'an al-karīm*. Bagdad: Wizāra al-laqa'fa wa al-'ilām.
- Qurtubi, Abu 'Abdullāh (2006). *Al-Ḡami' li abkam al-Qur'an*. Beirut: Mu'assasa al-risala.
- Lane, Edward William (1863). *Arabic-English Lexicon*. Book 1. London: Willams&Norgate.
- Mahallī i Suyuti, Ḡalāl al-din (s.a.). *Tafsir al-Ḡalālayn*. Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- Makluf, Hasanayn Muhammad (s.a.). *Kalimat al-Qur'an – tafsir wa bayan*. Cairo: Dar al-ma'arif.
- Mawardi, Abū al-Hasan (s.a.). *Al-Nukat wa al-'uyun*. Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyya.
- Muḡtić, Teufik (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*, Sarajevo: El-Kalem.
- Munaḡḡid, Muhammad Nur al-Din (s.a.). *Al-Istirak al-lafzi fi al-Qur'an al-karīm bayn al-nazariyya wa al-tatbiq*. Damask: Dar al-fikr.
- Nasafi, Naḡm al-Din (s.a.). *Madarik al-Tanzil*. s.l.: Dar ihya' al-kutub al-'arabiyya.
- Omar, Abdul Mannān (2003), *Dictionary of The Holy Qur'an*. Hockessin: Noor Foundation.
- Razi, al-Fakr (1981). *Al-Tafsir al-kabir*. Beirut: Dar al-fikr.
- Sabuni, Muhammad 'Ali (1981). *Safiwa al-tafasir*. Beirut: Dar al-Qur'an al-karīm.
- Šawkānī, Muhammad (2007). *Fath al-qadir*. Beirut: Dār ma'rifa.
- Tabarī, Ibn Ḡarir (2007). *Ḡāmi' al-bayān 'an ta'wil āy al-Qur'an*. Cairo: Dar al-salam.
- Zabīdī, al-Murtada (1994). *Taḡ al-'arus min ḡawābir al-qamus*. Beirut: Dar al-fikr.
- Zamakšarī, Ḡarullah (2005). *Tafsir al-Kaššaf*. Beirut: Dār ma'rifa.

الموجز

دلالات كلمة "الفتنة" في القرآن الكريم

أ. د. ألمير فاتيتش

يتكون البحث من الأقسام الآتية: المقدمة؛ المعنى المعجمي لكلمة "الفتنة"؛ المعنى السياقي لكلمة "الفتنة" في القرآن الكريم؛ التفاتة نقدية؛ المستويات الدلالية للفتنة، والخاتمة. تم في المقدمة بيان هدف البحث وغرضه، وهو دراسة دلالة كلمة "الفتنة" أي معانيها المختلفة في القرآن الكريم وفقاً للسياقات المختلفة التي وردت فيها، ثم طرق البحث والمراجع التي يقوم عليها. أما قسم المعنى المعجمي لكلمة "الفتنة" فيقدم المعنى المعجمي لكلمة "الفتنة" بناء على قواميس ومعاجم اللغة العربية المعتمدة، التقليدية منها والحديثة. وفي قسم المعنى السياقي لكلمة "الفتنة" في القرآن الكريم تم عرض خمسة عشر معنى سياقياً لهذه الكلمة بناء على المراجع التقليدية المعتمدة في علم المعاجم الدلالي للقرآن الكريم (الوجوه والنظائر) وتفسير القرآن الكريم التقليدية والحديثة. وتأتي بعد ذلك التفاتة نقدية إلى وجهات نظر علماء الدلالة والمفسرين بشأن المعاني السياقية لكلمة "الفتنة" في القرآن الكريم. وفي قسم المستويات الدلالية لكلمة فتنة، فيتم تصنيف "الفتنة" معنوياً من حيث المفهوم أو التصور، ويقدم ستة مستويات دلالية لها. وفي الخاتمة نورد النتائج الختامية وتوصيات صاحب البحث، ومنها أن "الفتنة" التي تحدث اليوم بين المسلمين يمكن أن تؤدي إما إلى التجميع بين المسلمين (المعنى الإيجابي للفتنة) أو إلى التفكك (المعنى السلبي للفتنة) في جميع جوانب الحياة.

الكلمات الرئيسية: الفتنة، الابتلاء، علم الدالة، المعنى السياقي، الوجوه والنظائر، أنواع الفتنة، التفسير، المستويات الدلالية للفتنة.

Summary

SEMANTICS OF THE WORD AL-FITNA
IN THE QUR'AN

Almir Fatić

The article comprises of the following parts: The Introduction; Lexical meaning of the word *al-fitna*; Contextual meaning of the word *al-fitna* in the Qur'an; Critical review; Semantic range of the word *al-fitna* and Conclusion. The aim and the purpose of the work –exploring the semantics of the word *al-fitna*, i.e. the range of its meanings as are given in the Qur'an in accordance with different contexts wherein it is appears- and the method and the bibliography upon which the work is based, are given within the introduction part. In the second part, titled as the Lexical meanings of the word *al-fitna*, lexical meanings of the word, based on relevant lexicographic dictionaries of Arabic of both classical and contemporary period, are given. Fifteen contextual meanings of the word *al-fitna* with references to relevant works in the field of semantic lexicology of the Qur'an (*al-wuḡūb wa al-naza'ir*) of the classical period and comentaries of the Qur'an (*tafsir al-Qur'an*) of both, classical and contemporary period are presented in the part titled contextual meanings of the word *al-fitna*. Following is the part wherein a critical review of the insights of the semanticists and the comentators of the Qur'an regarding the given contextual meanings of the word *al-fitna* is given. Classification of meanings of the word *al-fitna* as a term and as a concept, listing a range of its six semantic levels are presented in the part titled the Semantic range of *fitna*. The Conclusion part offers some final analysis and concludes that the *fitna* that we are witnessing today within the Muslim world can lead either towards integartion of Muslims (a positive connotation of *fitna*) or towards desintegration (a negative connotation of *fitna*) in all spheres of life.

Key words: *al-fitna*, temptation, semantics, contextual meaning, *al-wuḡūb wa al-naza'ir*; kinds of *fitna*, tafsir, semantic range of *fitna*